

СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС ТА АФІЛЯЦІЯ У МОТИВАЦІЇ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Прагнення мати високий соціальний статус у групі включення визначає у значній мірі характер і спрямованість творчої активності людини. У процесі дослідження особливостей творчої активності, було встановлено, що підлітки мають вищі показники соціального статусу у гуртках, де вони займаються, ніж у шкільних колективах. Було висунуте припущення про вплив статусних та афілятивних показників на мотивацію творчої активності. Аналізу цієї проблеми присвячена ця стаття.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Статусні домагання підлітків у навчальній діяльності наштовхуються на деякі перешкоди. Ці проблеми досить детально проаналізовані у вітчизняній літературі (Г.С. Абрамова, Д.Б. Ельконін, А.К. Маркова, Т.А. Матіс, А.Б. Орлов, А.Н. Поддьяков, І.Д. Фрумін, Г.А. Цукерман), тому обмежимося коротким узагальненням. По-перше, навчальна діяльність у підлітковому віці, на думку фахівців, перестає бути провідною (Д.Б. Ельконін, Д.І. Фельдштейн), тобто вже не відповідає таким критеріям як самостійний вибір, індивідуальна і соціальна значимість, творча спрямованість. З цієї причини навчальна діяльність втрачає для підлітків привабливість з точки зору реалізації статусних домагань. Стати відмінником не означає автоматично підняти соціальний статус. Дослідження показують, що відмінники-підлітки користуються значно вищою популярністю серед ровесників, ніж невстигаючі учні, але не за рахунок високої успішності, а інших, здебільшого особистісних якостей – комунікабельності, загальної ерудиції, готовності прийти на допомогу тощо [4].

По-друге, навчальна діяльність – це у значній мірі регламентована діяльність, що не дає простору для самостійності і творчої активності. В реальному навчальному процесі навчальна діяльність має скоріше репродуктивну, ніж творчу спрямованість. Це суперечить основним потребам підліткового віку. Як пише І.Д. Бех, „підліток відчуває в собі потенціал, який дозволяє йому стати дорослим з усіма пов’язаними з цим статусом правами та обов’язками” [1, 123]. 117

По-третє, якщо розглядати соціальний статус як популярність, то творчо обдаровані підлітки не можуть орієнтуватися на схвалення однокласників, оскільки дуже часто чинниками популярності у підліткових групах є здебільшого такі малопродуктивні з точки зору творчості та досягнень показники як матеріальний добробут, орієнтація в “символах” масової культури тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виходячи з наведених вище міркувань можна припустити, що однією з умов, яка сприяє підвищенню творчої активності, є соціальна група, норми поведінки в якій відповідають критеріям провідної діяльності. Отже, якщо наше припущення вірне, то творчо обдаровані підлітки у класах, де вони навчаються, мають соціальний статус нижчий, ніж у позашкільних навчальних закладах, а саме у тих гуртках, які вони відвідують. Це спонукає їх до пошуку груп, сприятливих для реалізації статусних домагань.

Що ж до іншого компонента провідної діяльності – спілкування, то можна припустити, що й потреба у спілкуванні у колі гуртківців задовольняється повніше, ніж у інших соціальних групах і також впливає на творчу активність.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У цій статті ми робимо спробу зіставити показники соціального статусу і мотивів афіліації технічно обдарованих підлітків у класах, де вони навчаються, та гуртках, і проаналізувати їх вплив на розвиток мотивації творчої активності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методика вивчення афіліації

(А. Меграбян) є підсумком роботи цілого напрямку, що досліджував мотивацію досягнень. Забігаючи наперед, відзначимо, що застосування концептуального апарату теорії мотивації досягнення, де мотив досягнення є переважно особистісним утворенням, є релевантним для дослідження обдарованих людей, які мають постійну спрямованість на досягнення. Методика складається з двох незалежних шкал “надії на успіх” (НУ) і “страху відторгнення” (СВ).

Зміст потреби в афіляції одним з перших описав Г. Мюррей: “Заводити дружбу і відчувати прихильність. Радіти іншим людям і жити разом з ними одним життям. Співробітничати і спілкуватися з ними. Любити. Приєднуватися до груп” [Цит. по: 5, 289].

У опитувальнику афіляції [3, 94-98] НУ і СВ інтерпретуються не як суб’єктивно ініційована активність, а як певні очікування від групи, включення в яку дозволило б реалізувати потребу в афіляції. Причому, як відмічає Г.Хекхаузен, – “це прогноз не того, в якій мірі суб’єкту вдасться чи не вдасться досягнути позитивного результату афіляції, а скоріше того, в якій мірі у певній ситуації очікується, щоб більш чи менш позитивні чи негативні наслідки наступили самі собою...” [5, 297]. 118

На позитивний, некомпенсаційний і недефіцитний характер потреби в афіляції вказує й А. Меграбян, характеризуючи людей з вираженою афілятивною тенденцією: “вони сприймають інших людей більш позитивно і більш схожими на себе. Їм подобаються ті, хто їх оточує, і вони користуються у них взаємною симпатією і популярністю. Те, що в соціальних ситуаціях вони частіше використовують позитивні міжособистісні ознаки, спонукає незнайомих людей на позитивне спілкування. Так виникає цикл позитивних спілкувань, що породжує при взаємодії з незнайомою людиною відчуття довір’я і комфорту” [Цит. по: 5, 303-304].

Одним із чинників, що зупинили наш вибір на дослідженні афіляції як детермінанти мотивації творчої активності технічно обдарованих підлітків, є її зв’язок з мотивацією досягнення, який встановили експерименти Уолкера і

Хейлса, описані Г.Хекхаузенем. Досліджуваних просили прийти з другом. Потім утворювалися експериментальні групи таким чином, що друзі виявлялися у різних групах, що виконували різні завдання. Одна група займалася шифруванням слів і її члени змагалися між собою. Інша група розшифровувала ці слова і її члени також змагалися між собою. Експериментальна ситуація полягала в тому, що одному із учасників першої групи передавалася фіктивна записка від друга, якому ніби то випало розшифровувати слова цього учасника з проханням працювати повільніше, бо він не справляється. Результати виявилися такими: коли в учасників першої групи домінували мотиви досягнення, вони не зменшували темпу роботи, орієнтуючись на особистий успіх. Коли ж домінували мотиви афіляції, то зусилля зменшувалися з метою дати змогу досягти успіху і своєму другові.

Дуже цікаві тенденції у взаємодії мотивів афіляції і досягнення, способів заохочення діяльності і впливу цієї взаємодії на результат діяльності виявив експеримент, поставлений Е. Френч. Одна експериментальна група складалася з осіб, які мали високий мотив досягнення і низький мотив афіляції, друга група – навпаки, включала осіб з низьким мотивом досягнення і високим мотивом афіляції. Обидві групи показали приблизно однаково високу результативність за умови, коли в першій групі заохочення з боку експериментатора зводилося до відзначення хороших здібностей досліджуваних, а у другій – до відзначення хорошої міжгрупової взаємодії та співробітництва. Коли ж способи стимулювання мінялися на протилежні, ефективність діяльності помітно зменшувалася.

Є підстави вважати, що одним із механізмів психологічної сумісності обдарованих підлітків та керівників технічних гуртків є показники мотиву афіляції. Експериментальні дані, наведені Г. Хекхаузенем, показують, що у викладачів із вираженим мотивом афіляції вищі оцінки отримують студенти з високими показниками мотиву афіляції і, навпаки, викладачі з невираженою афілятивною тенденцією віддають перевагу студентам, які мають низькі

показники мотиву афіляції.

Мотивація афіляції має ще одну докорінну відмінність від мотиву досягнення, яка полягає у формуванні привабливості цілі. При вираженому мотиві досягнення чим більш недосяжна ціль, тим вона привабливіша і тим сильніше стимулює активність. Для афіляції, навпаки, чим доступніша ціль, тим більшою мірою вона стимулює активність, спрямовану на прийняття, і чим недосяжнішою здається ціль, тим більше проявляється страх відторгнення, який не сприяє активності. Отже, щоб творча активність підлітків виявилася у повній мірі, необхідно, щоб технічний гурток виглядав для них приємним у плані легкості налагодження взаємин і, водночас, був групою, де заохочується постановка нелегких, але досяжних суспільно-корисних цілей. Досягнення цілей має сприяти підняттю соціального статусу підлітка серед гуртківців, що у свою чергу сприяє розвитку афіляційних процесів, полегшуючи спілкування із більш успішними однолітками, що мають високий статус.

Мотиви, що діагностуються з допомогою опитувальника афіляції, в повній мірі відповідають віковим особливостям потреби у спілкуванні, що характерна для підлітків. Це, по-перше, проблема пошуку групи, яка б задовольнила цю потребу. По-друге, задоволення потреби у спілкуванні у підлітковому віці тісно пов'язане із задоволенням статусних домагань, що висуває значні вимоги до групи включення.

Отже, можна зробити висновок, що спрямованість на досягнення технічно обдарованих підлітків з урахуванням особливостей провідної діяльності у цьому віці визначається більшою мірою такими соціальними чинниками як особливості спілкування і проявляється у певному співвідношенні мотиву афіляції і соціального статусу.

Огляд Г. Хекхаузена показує, що більшість дослідників (Т. Шіплі, Дж.Вероф, Дж.Аткінсон, Р.Хайнс) використовували соціометрію як засіб для створення експериментальної ситуації при дослідженні афіляції методом ТАТ. Було встановлено кореляцію мотиву афіляції з такими особистісними рисами як

прагнення до схвалення, впевненість і самоствердження, що були виявлені з допомогою соціометрії. Було зроблено також ще один важливий для нашого дослідження висновок про актуалізацію 120 активності суб'єктів, спрямованої на пошук дружніх стосунків, незалежно від того, чи переважає надія на успіх, чи страх відторгнення. У будь-якому випадку людина намагається знайти таке коло спілкування, де б ці мотиви були задоволені.

Безпосередньо перед дослідженням учнів з використанням опитувальника А. Меграбян ми проводили соціометричний тест. Це було зроблено для того, щоб актуалізувати у свідомості досліджуваних афіліативну мотивацію саме у групі включення – у технічному гуртку. Соціальний статус тут розглядається як суб'єктивно-ціннісне уявлення підлітка про власне місце в системі групових стосунків, тобто як уявлення про рівень власної популярності у референтній групі. Узагальнені дані представлено у таблиці 1.

Таблиця 1.

Взаємозв'язок соціометричних індексів з індексами мотивації афіліції

	Соціальний статус		Задоволеність статусом		Мотив афіліції	
	у класі	у гуртку	у класі	у гуртку	надія на прийняття	страх відторгнення
Середні значення	$\bar{X} = 0,14$	$\bar{X} = 0,33$	$\bar{X} = 0,41$	$\bar{X} = 0,68$	Md = 115	Md = 124

Статусні показники обдарованих підлітків, отримані з допомогою соціометричного тесту, проведеного в гуртку, виявилися вищими, ніж у класному колективі. Показники афіліції суттєво не відрізняються, підтверджуючи дані про диспозиційний характер мотивів афіліції.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи сказане, можна зробити висновок про детермінованість мотивації творчої активності підлітків такою організацією стосунків у групах включення, яка забезпечує реалізацію почуття дорослості, прагнення до самостійності, ініціативності тощо. Щоб творча активність підлітків виявилася у повній мірі, необхідно, щоб

технічний гурток виглядав для них приємним у плані легкості налагодження взаємин і, водночас, був групою, де заохочується постановка нелегких, але досяжних суспільно-корисних цілей. Досягнення цих цілей має сприяти підняттю соціального статусу підлітка, що у свою чергу сприяє розвитку афіліційних процесів, полегшуючи спілкування із більш успішними високостатусними однолітками. Це сприяє підняттю рівня активності підлітків, спрямованої на розвиток власних здібностей і в кінцевому рахунку веде до формування обдарованості. 121

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні чинників, які впливають на реалізацію притаманних підлітковому вікові потреб у спілкуванні, визнанні, самоствердженні в діяльності і сприяють розвитку творчої активності особистості.

Література.

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно-зорієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
2. Моляко В. А., Кульчицкая Е. И., Литвинова Н. И. Техническая одаренность: постановка проблемы // В кн.: 11 Всесоюзн. научн. конф. “Творчество: теория и практика” 17-18 окт.1991 г. Тезисы докл. Ч.2. - К., 1991. - С.276-277.
3. Практикум по психодиагностике: Психодиагностические материалы. – М. Изд-во МГУ, 1988. – 141 с.
4. Психология развивающейся личности / Под ред. А. В. Петровского. - М.: Педагогика, 1987. - 240 с.
5. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: Т.1; Пер. с нем. / Под ред. Б. М. Величковского. – М.: Педагогика, 1986. – 408 с.